

земель», в якому було виділено специфіку проведення торгів щодо такого об'єкту іпотечних праводносин як земля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Общая теория права: учебник/ С. С. Алексеев. – М., Изд-во «Проспект», 2008. – 576с.
2. Белов В. А. Гражданское право: Общ. И Особ. Части: учебник/ В. А. Белов. – М.: АО «Центр ЮРИнформ», 2003. – 960 с.
3. Брагинский М. И. Договорное право. Общине положения/ М.И. Брагинский, В.В. Витрянский.-М.: Статут, 1998.
4. Земельный кодекс Украины [Электронный ресурс] //zakon2.rada.gov.ua. - Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
5. [Электронный ресурс] // www.allbest.ru. - Режим доступа: <http://www.allbest.ru/>.
6. [Электронный ресурс] // vuzlib.com. - Режим доступа: <http://vuzlib.com/content/view/2690/44/>.
7. І. М. Кучеренко Договір купівлі-продажу, міни, дарування // Договір у цивільному і трудовому праві. Ч.1. – К.: Видавничий дім “Юридична книга”, 2000.
8. Р.А. Майдакн Місце зобов’язання в праві України // Підприємництво, господарство і право : Науково-практичний, господарсько-правовий журнал / Ін-т приватного права і підпр-ва АПРН України та інш. – Київ, 2006. – № 4. – С. 3-7.
9. Мунтян В. Л. Деякі актуальні проблеми правового регулювання земельних відносин/ Мунтян В. Л.// Что делать? Дайджест левой оппозиции. – 2001. - №7-8. – С. 77-81.
10. Навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та інші; За ред. О. В. Дзери. - К.: Юрінком Інтер, 1998.
11. Носік В.В. Власність і право власності на землю: методологія, теорія, практика/В. В. Носік // Земельне право України. Теорія і практика, 2007,N 1.-С.3-11.
12. Носік В.В. Юридична природа ринкового обігу земельних ділянок // Законодавство України. Науково-практичні коментарі, 2003,N 10.-С.92-96.
13. Про Державний земельний кадастр [Електронний ресурс] //zakon2.rada.gov.ua. - Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>.
14. Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р., № 20/5 // ОВУ. - 2004. - № 10. - Ст. 639.
15. Паніна І. [Електронний ресурс] // archive.nbuv.gov.ua., Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pis/2009_6/Panna.pdf.
16. Цивільне право України: навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, В.А. Ватрас, Ц58 С.Д. Гринько та ін.; за ред.Р.О. Стефанчука. - К.: Правова єдність, 2009. - 536 с. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцовой. - 2-е вид., допов. і перероб. - К.: Юрінком Інтер, 2005.
17. Костицький В.В. Нерухомість в Україні (правове регулювання відносин щодо нерухомого майна).-Київ.-2005.- 306с.(у співав.);
18. Костицький В.В. Місце державної іпотечної установи у розвитку ринку іпотечного кредитування в Україні.- „Нерухомість в Україні. (правове регулювання відносин щодо нерухомого майна)”. – К.: 2005;
19. Костицький В.В. Роль українського правительства в формуванні ринка іпотечного кредитування. - Тези наукових доповідей Міжнародної конференції „Фінансування будівельних проєктів” від 01.07.2005 р. – К.: 2005;

ВПЛИВ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ЄВГЕНА ЕРЛІХА НА ПЛЮРАЛІЗАЦІЮ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Наливайко Л.Р.

(Завідувач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ доктор юридичних наук, професор)

Анотація. Стаття присвячена правознавчій спадщині засновника соціологічного напрямку в юриспруденції Євгена Ерліха та є спробою акцентувати увагу на необхідності по-новому оцінити і осмислити його концепцію, яка заклала основу для розвитку сучасної соціології права. Розкрито сутність та значення соціологічного праворозуміння, державорозуміння й суспільстворозуміння Є. Ерліха. Соціологічний підхід у дослідженні права визначено як один із основних напрямів вивчення права як багатоаспектного явища.

Ключові слова: Євген Ерліх, соціологія права, «живе право», правосуддя, суспільство, держава, право.

Аннотація. Стаття посвячена правоведческому наследию основателя социологического направления в юриспруденции Евгения Эрлиха и является попыткой акцентировать внимание на необходимости по-новому оценить и осмыслить его концепцию, которая заложила основу для развития современной социологии права. Раскрыта сущность и значение социологического правопонимания, государствовопонимания и понимания общества Е. Эрлиха. Социологический подход в исследовании права определяется как одно из основных направлений изучения права как многоаспектного явления.

Ключевые слова: Евгений Эрлих, социология права, «живое право», правосудие, общество, государство, право.

Annotation. The article is devoted to the founder of the sociological direction in jurisprudence Eugene Ehrlich and is an attempt emphasize on the need to re-evaluate and reflect on his concept, which laid the foundation for the development of modern sociology of law. Discloses the essence and meaning of sociological understanding of law, state and society of E. Ehrlich. The sociological approach to the study of law is defined as one of the main directions of the study of law as a multidimensional phenomenon.

Key words: Eugene Ehrlich, sociology of law, «living law», justice, society, state, law.

Сучасна Українська держава повинна адекватно реагувати на темпи розвитку цивілізації, глобалізаційні та інтеграційні процеси в Європі та світі, а також у цілому на запити сучасної людини тощо. Все це повною мірою стосується і правового мислення, воно не повинно стояти на місці, а має стимулювати до розвитку суспільство. З огляду на це, стає зрозумілим наскільки сьогодні правознавцям важливо володіти сучасним, новим правовим мисленням, адже воно і є засобом подолання нинішньої кризи. Чимало оригінальних, актуальних нині поглядів на неюридичне мислення можна віднайти у

творчості Є. Ерліха – видатного вченого-правознавця світового масштабу, мислителя і творця соціології права.

Ще до недавнього часу вчення Є. Ерліха у нашій країні детально не досліджувалось, його твори у повному обсязі не перекладались. В історії України науковця практично не згадують, хоча він належить до найбільш впливових українських вчених-юристів, а обґрунтований ним соціологічний підхід до вивчення права є наразі одним із основних у правознавстві, це визнається більшістю сучасних дослідників.

Сучасний етап державотворення і правотворення вимагає від нас переосмислення значення в історії юридичної думки тієї чи іншої правової концепції, визначення її справжньої цінності та можливостей подальшого застосування. Ця стаття є спробою висвітлити вихідні засади наукової концепції Є. Ерліха, маючи на меті сприяти їх глибшому вивченню українськими правознавцями і всіма, хто цікавиться правом. Адже ідеї «вільного права», запропоновані дослідником, активно використовувалися у часи зміни епох, правових систем, у кризових умовах. Тому, можна визначити багато спільного між тим, що відбувається сьогодні, і тим, що живило ідеї «вільного права» у момент їх виникнення.

Вагомий вплив на роботи Є. Ерліха здійснили праці його попередників та сучасників: М. Вебера, Л. Дюгі, Е. Дюркгейма, Ф. Жені, Р. Ієринга, Ш. Монтеск'є, М. Оріу, Л. Петражицького, Г. Тарда, Е. Юнга та ін. Такі відомі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: А.-Ж. Арно, Г. Гурвич, О. Ісісака, Т. Ізомура, Ж. Карбоньє, Є. Кельман, Р. Паунд, М. Ребіндер, Й. Стоун та інші вважаються послідовниками вченого. Необхідно наголосити, що значна кількість радянських дослідників та, зокрема, сучасників Є. Ерліха різко критикували його праці з різних причин: С. Боботов, Г. Канторович, Г. Кельзен, Н. Прозорова, В. Туманов, В. Хірсін, В. Фрідман та інші, однак погоджувалися із деякими науковими ідеями Є. Ерліха.

Свої наукові доробки дослідженню правознавчої спадщини Є. Ерліха на сучасному етапі присвятили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: М. Антонов, В. Бігун, В. Бурдяк, Р. Гаврилюк, Г. Гаджієв, А. Георгіца, М. Гергот, Д. Дорош, К. Жоль, В. Казимирчук, В. Копейчиков, В. Костицький, В. Кудрявцев, В. Марчук, П. Пацурківський, Т. Райзер, В. Румянцева, С. Савчук, В. Скоткіна, Г. Тойбнер, І. Чікіта [1-15] та багато ін.

Такі праці вченого, як «Про прогаліни в праві» (1888 р.) [16], «Мовчазне волевиявлення» (1893 р.) [17], «Вільне правознаходження та вільне правознавство» (1903 р.) [18], «Соціологія і юриспруденція» (1906 р.) [19], «Про живе право» (1911 р.) [20], «Юридична логіка» (1917 р., окремою книгою у 1918 р.) [21], «Теорія суддівського правознаходження» (вчений не завершив працю, однак опублікував її частково у 1917 р.) [22], «Соціологія права» (1922 р.) [23] заклали фундамент у розвиток сучасної науки соціології права та юриспруденції загалом.

Однак, серед основних робіт Є. Ерліха необхідно відзначити монографію «Основи соціології права» (1913 р.) [24] із виданням якої офіційно пов'язують народження соціології права як науки, адже вперше було методологічно обґрунтовано новий науковий напрям, що досліджує право як з точки зору його дії, так і з точки зору нормативного значення. Фундаментальній праці Є. Ерліха «Основи соціології права» судилося стати відправною точкою розвитку нової наукової дійсності.

Також Є. Ерліх видав і низку робіт, присвячених іншим правознавчим, політичним, соціально-культурним питанням: «До питання про навчання жінок» (1895 р.) [25], «Міжнародне приватне право» (1906 р.) [26], «Національні проблеми Австрії» (1917 р.) [27], «Бісмарк та світова війна» (1920 р.) [28]. Після смерті автора за редакцією М. Ребіндера опубліковано дві збірки праць Є. Ерліха: «Право і життя» (1967 р.) [29] та «Закон і живе право» (1986 р.) [30]. Сьогодні все більше робіт дослідника перекладаються англійською, російською, українською, французькою, японською тощо мовами, що свідчить про вагомість та практичну значущість наукових доробків Є. Ерліха, загальна кількість яких становить більше 70 праць.

Історія вітчизняної соціології права багата оригінальними ідеями та концепціями, які у подальшому значно вплинули на її світовий розвиток. І хоча сам термін «соціологія права» набув легітимності лише у середині ХХ ст., дослідження права з погляду соціології проводилися вітчизняними вченими й раніше. З цього часу сучасна соціологія права остаточно утвердилася та стала особливо широко й інтенсивно розвиватися, насамперед, у США, Франції, Італії, Німеччині, Польщі, скандинавських країнах, а пізніше і в нашій країні. Цьому сприяли такі чинники: зростаюча потреба суспільства у поглибленому вивченні права та його ролі у зв'язку зі змінами, що відбуваються, як у правовій сфері, так і у сфері посилення впливу держави на соціально-економічне життя; внутрішні потреби розвитку самої соціології права на основі використання нових теорій та методів тощо.

Соціологічний підхід у дослідженні права на сучасному періоді є одним із основних напрямів розгляду права як багатоаспектного явища. Це положення можна вважати однією з основних тез інтегративного підходу, що передбачає конструювання методології міждисциплінарних досліджень, використання наукового інструментарію з інших галузей знання [1, с. 87].

Соціологія права розкриває роль та значення різних соціальних чинників на формування і дію права й показує, що за юридичним законодавцем стоїть соціальний законодавець, а за нормами права, найчастіше – більш приватні інтереси тощо. Вона виявляє відсутність реальної дії того чи іншого закону або його неефективну дію.

Значення соціології права визначається тим, що вивчення права ще і з позицій соціології істотно розширює можливості повніше та глибше пізнати його властивості й закономірності розвитку та функціонування. Орієнтація соціології права на вивчення зв'язку і взаємодії права із соціальною реальністю дозволила спростувати чи істотно змінити багато уявлень, що ствердилися у догматичній юриспруденції.

На сучасному етапі дефініцію «соціологія права» визначають, переважно, як: 1) галузь загальнотеоретичного правознавства, предметом якої є соціальні умови дії права у суспільстві; 2) галузь соціології, що вивчає функціонування інституту права у взаємодії з іншими соціальними інститутами; генезис, динаміку, структуру правових норм, їх соціальну обумовленість і роль у суспільстві; вплив соціальних умов на формування та здійснення законів; 3) галузь наукових знань про соціальні умови існування, розвитку та функціонування права [14, с. 7; 31; 32; 33]; 4) соціологічне вивчення соціального контексту, розвитку й дії права: системи правил і санкцій, спеціальних установ та їх персоналу, а також кількох типів законодавства – конституційного, цивільного, кримінального, – становлять правову систему складних суспільств [34] тощо. В юридичній енциклопедії «соціологія права» інтерпретується як науковий напрям міждисциплінарного вивчення права як соціального явища. У широкому розумінні предметом соціології права є право та суспільство як взаємопов'язані елементи соціальної системи; у вузькому — методологічний інструментарій соціологічного дослідження права і правових явищ у суспільстві [5, с. 561]. Таким чином, на нинішньому періоді розвитку суспільства поняття «соціологія права» можна сформулювати так: галузь наукових знань про функціонування інституту права у взаємодії з іншими соціальними інститутами; ретроспективу, динаміку, реальне функціонування права, його роль у суспільстві; структуру правових норм, їх соціальну взаємообумовленість. Соціологія права тісно взаємопов'язана із теорією держави і права, антропологією права, кримінологією, соціальною інженерією тощо.

Аналізуючи цінність соціолого-правової концепції, викладеної в «Основах соціології права», слід вказати на цілісне, інтегральне розуміння права Є. Ерліхом в аспекті фактичності та нормативності, що призвело її автора до ідеї про фактичну відсутність меж між юридичною дійсністю та соціальною дієвістю норм і правил. Саме ця антиетатистська спрямованість положень найголовнішої праці Є. Ерліха викликала заперечення у науковому світі [7, с. 9-10].

У 2011 р. у Санкт-Петербурзі було опубліковано переклад М. Антонова російською

мовою програмного твору Є. Ерліха під назвою «Основоположение социологии права». Як слушно стверджує М. Антонов, «праця Є. Ерліха є необхідною вхідною працею для будь-якого юриста, який має намір займатися соціологічним аналізом права, зрозуміти ті соціальні основи, на яких тримається право» [35, с. 2].

Слід зазначити, що вивчення оригінальних праць Є. Ерліха допомогло б і сьогодні вирішенню важливих науково-практичних завдань вітчизняного правознавства. Доречними, актуальними видаються погляди Є. Ерліха на зміст юридичної освіти у плані її наповнення «живою» практикою [7, с. 11]. Перш за все, слід відзначити, що з часу свого виникнення і до сьогоднішнього дня соціологія права відрізняється своїм «недогматичним» підходом до вивчення права. Як визначив американський соціолог Л. Мейх'ю: «Соціолог займається поясненням порядку та зв'язків у суспільному житті, і переслідуючи цю мету, часто підкреслює значення соціальних норм – усталених соціальних правил, які сприяють координації людської діяльності. Однак, соціолог не може зупинитися на цьому, бо він знає, що норми не можуть діяти автоматично, самі по собі. Люди – от хто використовує норми, звертається до них, інтерпретує їх. Лише усвідомивши це, ми зможемо зрозуміти, яким чином функціонують правові норми у соціальній організації, і як саме соціальна організація формує і разом із тим обмежує правовий процес» [36, с. 220].

Концепція Є. Ерліха отримала назву «вільного права», оскільки для неї став характерним «вільний підхід» до права, який згідно позиції автора, можна виявити у практиці судового розгляду і винесення ухвалення, де має місце свобода суддівського розсуду у виборі правової вимоги. Тому в основу своєї соціології права Є. Ерліх поклав не загальні міркування про право, не абстрактні тлумачення юридичних норм, а дослідження конкретного життєвого правового матеріалу, який він назвав «документальним» правовим дослідженням, розуміючи під правовим «документом» і судові рішення, і документи ділового життя. З цього, на думку дослідника, виникають правові норми.

Є. Ерліх виходив із того, що у текстах закону неможливо вмістити всю різноманітність соціального життя. А тому вважав, що право корениться не у текстах законів, а у житті: «Бажання усе право якого-небудь часу або народу помістити у параграфи законодавства, – писав Є. Ерліх, – приблизно таке ж розумне, як бажання спробувати укласти потік води у ставок: те, що із цього вийде, більше не буде потоком, а мертвою водою; багато чого ж з нього і взагалі не знайде свого місця там» [37, с. 107].

Є. Ерліх вважав, що окрім формально діючого права, існує незалежний від нього соціальний порядок, який утворюється спонтанно. Виникаючі у суспільстві конфлікти розв'язуються, з погляду науковця, не стільки за допомогою абстрактних правових норм, скільки з урахуванням конкретних обставин самими його учасниками чи їхніми арбітрами на основі принципу справедливості. У соціології права Є. Ерліха ключовим було поняття «живого права» (тобто права у дії, у реальному житті), у зв'язку з чим він приділив багато уваги соціологічному аналізу судової практики, договорів, звичаїв тощо. Є. Ерліх підкреслював, що соціологію права потрібно починати з дослідження «живого» права.

У передмові до праці «Основи соціології права» Є. Ерліх написав відомі слова, які можна вважати лейтмотивом його соціології права: «центр ваги розвитку права у наш час, як і завжди, – не у законодавстві, не в юриспруденції, не у судовій практиці, а у самому суспільстві». На переконання вченого, кожному суспільству властивий свій внутрішній порядок асоціацій індивідів. Цей порядок визначає їхній життєвий устрій, який може і не знаходити свого відображення у джерелах позитивного права. Тому Є. Ерліх підкреслював, що люди не знаходять «готове» право в абстрактних нормах, а безпосередньо формують і відтворюють «живе право» у своїй практиці взаємного спілкування. Таке право існує у кожному соціальному союзі – стійкому порядку міжособистісної комунікації.

Є. Ерліх слушно стверджував, що право є заочно ширшим за свою сутню, аніж тільки ті норми, які створюються та використовуються державними інституціями. Право,

вважав дослідник – феномен соціальний, отже, кожен тип юриспруденції є частиною суспільствознавства. Звідси висновок: правознавство є частиною теоретичного суспільствознавства, соціології. Соціологія ж права – це наукове вчення про право. Соціологія права є і методологічною і емпіричною дисципліною [4, с. 109]. Неможливо визначити право, надати опис та об'єктивне пояснення права тільки за допомогою методологічного апарату теорії, тобто приймаючи в якості відправної точки абстрактного, нічим не зв'язаного індивідуума і, не порушуючи питання про визначення якостей та характеристик самої правової системи.

Помилково зводити аналіз права лише до його нормативного, соціального, психологічного чи будь-якого іншого аспекту. Усвідомлюючи це, Є. Ерліх розділяв право, єдине за своєю суттю, на право суспільне, право юристів і державне право. Юристи віднаходять право, держава ж не віднаходить, а лише наказує. Право не примушує, примушує закон. При цьому науковець дотримувався традиційних поглядів на юриспруденцію, як на теоретичне вчення про право (правознавство) і практичне вчення про право (практична юриспруденція).

Дослідження Є. Ерліха у галузі приватного права привели його до висновків про помилковість пануючої думки про те, що право є похідним від держави. Вчений дійшов висновків, що «правові положення ґрунтуються не тільки на правових нормах. Мораль, релігія, звичаї, пристойність, а також добрий тон та мода регулюють не тільки позаправові відносини, вони на кожному кроці проникають і у галузь права ... Лише взаємодія суспільних норм всіх видів надає нам повну картину суспільного механізму» [24, с. 44-45].

Таким чином, право – феномен соціальний, а відтак, кожен тип юриспруденції є частиною суспільствознавства. Разом із тим, правознавство – частина теоретичного суспільствознавства, соціології. Соціологія ж права – це наукове вчення про право, методологічна та емпірична дисципліна. Соціологічний підхід до права Є. Ерліха виявлявся також у розгляді соціології права як емпіричного правознавства. Тому критика науковцем формалістичного підходу до права має надзвичайно важливе значення: щоб повністю розкрити сутність права, правова наука повинна бути не лише історичною, а й соціологічною.

Під правом Є. Ерліх розумів внутрішній порядок людських союзів, але він не вважав його єдиною організаційною формою суспільства. Оскільки, на думку вченого, суспільний союз складався із певного числа людей, для яких в їхній повсякденній діяльності стають загальноновизнаними різні правила поведінки, то, очевидно, що право виступає лише як один із об'єднуючих порядків. Не менш важливими у діяльності людей, відзначав Є. Ерліх, є й інші правила, які діють, але не наділені нормативною силою закону.

Всі ці правила за своїм змістом і формою – є ніщо інше, як абстрактні накази або заборони, які є формами регулювання спільного життя у союзі. Науковець доводив, що правові та позаправові норми за своїм характером є однорідними, тому що вони є правилами людських дій (вчинків) і тому мають організаційні функції. Норми права дійсно не є єдиними правилами поведінки у будь-якому суспільстві і перебувають у тісному зв'язку із нормами моралі, звичаями, з елементарними правилами людського співіснування та іншими соціальними нормами неправового характеру.

Так, зокрема, суспільна мораль є таким феноменом вищого порядку, якому притаманне визнання усім суспільством або його переважною більшістю відповідної системи цінностей та правил поведінки, які склалися внаслідок загальносуспільного мовчазного консенсусу [39, с. 8; 40, с. 16]. Усі соціальні норми – це правила людської поведінки. Однак право серед них відіграє особливу роль.

Щоб виявити витоки, розвиток і сутність права, слід, насамперед, виявити вади, існуючі у суспільних союзах: у сім'ї, громадах та державі. Як і у далекому минулому, так і у сучасному суспільстві, право являє собою порядок, існуючий у родах, сім'ях, а також у нормах та приписах різних асоціацій. Ці норми й факти і є «живим правом». На

переконав Є. Ерліха, кожне право є правом соціальним. Окрема людина є ланкою багатьох союзів і її місце та роль всередині такого союзу визначається правом. Як наголошував дослідник, правом є норми, які самі по собі утворюються у суспільстві і впливають із безпосереднього спостереження життя, торгівлі, звичаїв, статутних положень різних союзів. Такому соціологічному розумінню права вчений відводить головну роль. Право створюється не лише законом, а й суспільною самодіяльністю.

Визначивши сутність права, як порядок союзу, джерелом права, Є. Ерліх вважав, правові факти. Вирішення цієї проблеми він бачив у правильному розумінні подвійної природи права. На думку науковця, суспільне право виникає, перш за все, не з правових положень, а із фактів права. «Право і правові відносини – це абстрактна річ, яка живе у головах людей, а не в реальності, що свідомо сприймається. Не було б ніякого права, якби не було людей. Але як прийнято скрізь, наше уявлення формується з матеріалу, який ми відчуваємо, свідомо запозичуємо із відчутної реальності. В основі її завжди лежать факти, які ми спостерігаємо. Вони завжди повинні бути наявними, перш ніж людський розум взагалі почне розуміти думки про право і правовідносини. Отже, тут знаходиться майстерня права». Як підкреслював Є. Ерліх, правом є норми, які самі по собі утворюються у суспільстві і факти, з якими людський розум пов'язує право. Саме право поділяється для дослідника на декілька різних комплексів норм. По-перше, це «живе право» («lebendes Recht»), яке складається із «самостійно виниклих у суспільстві правових норм, що регулюють діяльність людських союзів» [24, с. 47, 68]. На думку Є. Ерліха, саме суспільство – це множинність людей, які у стосунках між собою визнають певні правила поведінки як обов'язкові, і, принаймні, загалом, регулюють свою поведінку відповідно до них. Ці правила походять із вищезгаданих фактів права. Люди будують свою поведінку відповідно до цих правил, маючи відповідне внутрішнє переконання, виходячи з почуття *opinion ecessitatis*. У цьому почутті, яке пробуджується завдяки правопорушенню, полягає критерій, за яким норми «живого права» відрізняються від інших суспільних норм.

«Живе право» має свого антипода – державні «норми-рішення», або «норми для прийняття рішень» (*Entscheidungs normen*). Так Є. Ерліх називав рішення судів та законодавство, які вказують суддям та державним посадовцям, як слід виконувати свої завдання. Потреба у «нормах-рішеннях», вважав дослідник, виникає лише у конфліктних ситуаціях, тоді як за звичайних обставин превалує «живе право». Інші, визначені Є. Ерліхом, комплекси норм – це так зване «право юристів» (*Juristen recht*), куди входять переважно «норми-рішення» судів, які можна узагальнити до рівня правових положень, та «державне право» (*staatliches Recht*), норми якого призначені для організації діяльності держави [9, с. 158].

Розуміючи право як соціокультурне, духовне за суттю явище, створене спільними зусиллями соціуму, Є. Ерліх доводив, і в цьому головна заслуга його теорії, що ми нічого не дізнаємося про право, вивчаючи тільки законодавство. Насправді, з формулювань «Основ соціології права» можна зрозуміти, що науковець віддавав безумовну перевагу соціальному праву перед правом офіційним, заперечуючи дійсність останнього у випадках колізії з живим правом, а стосовно правознавства, – ставлячи під сумнів необхідність догматичних досліджень, правових концепцій та схем. Заявити про це означало посягнути на стовпи європейської юридичної науки, яка саме і виросла на культивуванні офіційного права для подолання «варварського», звичаєвого права. Цього сучасна європейська теорія права Є. Ерліху пробачити не могла – його ідеї, після нетривалого жвавого обговорення, на багато десятиліть канули у забуття.

Сьогодні ми можемо констатувати, що Є. Ерліх мислив про право, як соціокультурне, духовне за суттю явище, створене спільними зусиллями соціуму, на протизагугу нормативістсько-позитивістському підходу, який зумовлює ототожнення права та закону. Це стосується його ідей про природу права, його витоки, сутність, взаємозв'язку права і культури, зокрема права і моралі, унікальності форм права у різних народів тощо.

Таке складне явище, як право, неможливо об'єктивно проаналізувати з позиції одного лише формального, догматичного підходу. Тому, науковець закликав юристів відтворювати повну картину правового життя, обов'язково досліджувати духовні процеси, які зумовлюють творення і динаміку права. Є. Ерліх був одним із тих мислителів, які в епоху засилля юридично-позитивістської методології відстоювали принцип плюралізму в поглядах на витоки права, істину у праві, методологію його дослідження тощо.

Неможливо переоцінити вклад Є. Ерліха у розвиток суспільства та взагалі правової думки. Ця людина мала нове, сучасне для того часу мислення, погляди на саме юридичне мислення. Вчений відстоював ідею органічного правового мислення. Щоб запобігти частковому, однобокому, поверхневому трактуванню права, мислитель пропонував шлях пізнання права від індукції до дедукції, від одиничного до загального, а не навпаки. На сучасному етапі цінність ідей, спостережень, міркувань та думок Є. Ерліха для українського правознавства полягає у їхній здатності сприяти плюралізації праворозуміння, критично-конструктивному підходу до вирішення актуальних проблем державотворення та правотворення в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов М. В. Интеграция знания о праве и обществе в творчестве Ойгена Эрлиха / М. В. Антонов // Государство и право. — 2011. — № 1. — С. 79-87.
2. Антонов М. В. Ойген Эрлих: живое право против правового плюрализма? / М. В. Антонов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2013. — № 1 (306). — С. 157-181.
3. Antonov M. History of Schism: the Debates between Hans Kelsen and Eugen Ehrlich / M. Antonov // International Constitutional Law. — 2011. — № 5. — P. 5-21.
4. Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. III. — № 1-2. — С. 105-126.
5. Бігун В. С. Соціологія права / В. С. Бігун // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. — Т. 5 : П-С. — С. 561-563.
6. Бурдяк В. І. Становлення і розвиток соціологічних концепцій права : навчальний посібник / В. І. Бурдяк. — Чернівці : Рута, 2001. — 84 с.
7. Георгіца А. З. Соціологія права Євгена Ерліха: на шляху до інтеграційного праворозуміння / А. З. Георгіца // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. — 2012. — Вип. 618. — С. 7-12.
8. Hertogh M. Rescuing Living Law From Jurisprudence / M. Hertogh // Jurisprudence. An International Journal of Legal and Political Thought. — 2012. — № 1. — P. 135-152.
9. Дорош Д. С. Розуміючи Ерліха сьогодні / Д. С. Дорош // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. III. — С. 157-159.
10. Копейчиков В. В. Живе право / В. В. Копейчиков // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. — Т. 2 : Д-Й. — С. 429-430.
11. Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учебник / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. — М. : Юристь, 1995. — 297 с.
12. Марчук В. П. Євген Ерліх / В. П. Марчук, В. П. Скоткіна // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. — Т. 2 : Д-Й. — С. 364-365.
13. Румянцева В. Г. Социологическая интерпретация права в учение Е. Эрлиха / В. Г. Румянцева // История государства и права. — 2005. — № 1. — С. 12-14.
14. Савчук С. В. Юридична соціологія: предмет і місце в системі юридичних наук / С. В. Савчук. — Чернівці : Рута, 2003. — 240 с.
15. Teubner G. Global Bukowina: Legal Pluralism in the World Society / G. Teubner // Global Law Without a State. — Dartmouth : Aldershot, 1997. — P. 3-28.
16. Ehrlich E. Über Lücken im Rechte / E. Ehrlich // Juristische Blätter. — 1888. — S. 447-630.
17. Ehrlich E. Die stillschweigende Willenserklärung / E. Ehrlich. — Berlin, 1893. — 296 s.
18. Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft / E. Ehrlich. — Leipzig, 1903.
19. Ehrlich E. Soziologie und Jurisprudenz / E. Ehrlich // Österreichische Richter-Zeitung. — 1906. — III. — S. 57-72.
20. Ehrlich E. Ein Institut für lebendes Recht / E. Ehrlich // Juristische Blätter. — 1911. — S. 229-231, 241-244.
21. Ehrlich E. Die juristische Logik / E. Ehrlich. — Tübingen, 1918. — 40 s.
22. Ehrlich E. Die richterliche Rechtsfindung auf Grund des Rechtssatzes. Vier Stücke aus dem in Vorbereitung begriffenen Werke: Theorie der richterlichen Rechtsfindung / E. Ehrlich // Jherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts. — 1917. — 67. — S. 1-80.
23. Ehrlich E. Die Soziologie des Rechts / E. Ehrlich // Hogaku Kyokai Zasshi. — 1922. — 40 s.
24. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts / E. Ehrlich. — München/Leipzig, 1913. — 409 s.
25. Ehrlich E. Zur Frage des Frauenstudiums / E. Ehrlich // Deutsche Worte. — 1895. — XV. — S. 703-712.
26. Ehrlich E. Internationales Privatrecht / E. Ehrlich // Deutsche Rundschau. — 1906. — № 126. — S. 419-433.
27. Ehrlich E. The National Problems in Austria / E. Ehrlich. — The Hague, 1917.
28. Ehrlich E. Bismarck und der Weltkrieg / E. Ehrlich. — Zürich, 1920.
29. Recht und Leben Gesammelte Schriften zur Rechtstatsachenforschung und zur Freirechtslehre, ausgewählt und eingeleitet von Manfred Rehbinder / Recht und Leben. — Berlin, 1967. — 252 s.
30. Gesetz und lebendes Recht: vermischte kleinere Schriften, hrsg. von Manfred Rehbinder / Gesetz und lebendes. — Berlin : Duncker und Humblot, 1986. — 259 s.
31. Соціологія права [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Соціологія_права.
32. Социология права [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://mirslivarej.com/content_soc/sociologija-prava-2704.html.

33. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби ; пер. с англ. под ред. С. А. Ерофеева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Экономика, 2004. — 620 с.
34. Большой толковый социологический словарь [Электронный ресурс] / Д. Джери, Д. Джери. — Режим доступа : http://explanatory_sociological.academic.ru/1930/СОЦИОЛОГИЯ_ПРАВА.
35. Эрлих О. Основоположение социологии права / О. Эрлих ; пер. с нем. М. В. Антонова ; под ред. В. Г. Графского, Ю. И. Гревцова. — СПб. : Университетский издательский консорциум, 2011. — 704 с.
36. Мейхью Л. Социология права / Л. Мейхью // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы. — М. : Прогресс, 1972. — 392 с.
37. Марчук В. П. «Свободное право» в буржуазной юриспруденции. Критика концепции Е. Эрлиха / В. П. Марчук. — К. : Изд-во Киевского ун-та, 1977. — 167 с.
38. Антонов М. В. Правовая коммуникация и современное государство / М. В. Антонов, А. В. Поляков // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2011. — № 6. — С. 214-220.
39. Костицкий В. В. Захист суспільної моралі як нова функція демократичної держави / В. В. Костицкий // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). — 2010. — № 3-4. — С. 3-12.
40. Костицкий В. В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави. / В. В. Костицкий // Монографія. — Дрогобич: Коло, 2013. — 172 с.

УДК 340.13:342.4

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Недюха М.П.

(доктор філософських наук, професор, завідувач сектору методології Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений діяч науки і техніки України)

Анотація. У статті досліджується зарубіжний досвід нормативно-правового регулювання інформаційного простору в частині реалізації державної політики захисту прав дітей.

Ключові слова: інформація, захист прав дітей, державна політика.

Аннотация. В статье исследуется зарубежный опыт нормативно-правового регулирования информационного пространства в сфере реализации государственной политики защиты прав детей.

Ключевые слова: информация, защита прав детей, государственная политика.

Annotation. The article examines international experience of the information space normative and legal regulation in the sphere of implementation of the state policy on the children's rights protection.

Keywords: information, protection of children's rights, public policy.

Зарубіжний досвід у частині реалізації державної політики щодо захисту прав дітей в інформаційному просторі ґрунтується, як відомо, на основоположних канонах життєдіяльності сучасного інформаційного суспільства, згідно з якими продукування інформації, її зберігання, поширення, обробка та накопичення є визначальною сферою і, водночас, ознакою рівня розвитку суспільства, якості життя громадян країни. Тому завдання держави полягає в забезпеченні нормативно-правового регулювання вільного функціонування інформації як засобу і ресурсу соціального розвитку при одночасній протидії як внутрішнім, так і зовнішнім негативним інформаційним впливам на свідомість людини, насамперед, дітей, підростаючого покоління.

Критеріальною ознакою правового унормування інформаційного простору як ЄС, так і національних держав, є захист прав і свобод людини, забезпечення її розвитку, охорони фізичного, розумового та психічного здоров'я. При цьому виклики, ризики та небезпеки глобального інформаційного простору, окремих держав не можуть сприйматися як перешкода об'єктивному інформуванню, вільному обміну інформацією, її продукуванню та поширенню. Як відомо, саме такі принципи міжнародного співробітництва в інформаційній сфері були закріплені у 2000 році Окінавською хартією глобального інформаційного суспільства.

Дбати про інформаційну безпеку дітей зобов'язує і ст. 22 Директиви Європейського Союзу «Телебачення без кордонів», нормами якої передбачено створення національного органу, покликаного гарантувати захист дітей від зловживання свободою ЗМІ, електронними та паперовими носіями інформації.

Міжнародно-правові норми допускають обмеження прав друкованих чи електронних ЗМІ щодо захисту дітей і підлітків від негативного впливу. Так, зокрема, ухваленою Європейським Співтовариством директивою (1988) дозволяється припинити